

RANG TASVIR SAN'ATIDA YARATILGAN TARIXIY SHAXSLARNING PORTRETI

Atamuxamedova Muazzamxon Rahimjonovna,

Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi sektor mudiri

Yunusalieva Dilnoza Salohiddin qizi,

Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi katta ilmiy xodimi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19605990>

Annotatsiya. *Tarixiy voqeliklarni, shaxslarning faoliyatini yoritish va tasavvur etishda xususan portret janrida yaratilgan asarlar muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ushbu janrda ijod qilish ancha mas'uliyat, bilim va keng tafakkurni talab etadi. Zero, ijodkor portret orqali tasvirlanuvchi shaxsning ma'naviy kasbi, dunyosini, jamiyatdagi hayotdagi o'rnini, kasbi, mavqei aks ettiradi va uning shu jihatlari orqali davr xususiyati siyosiy iqtisodiy ahvol haqida ma'lumot beradi. Ushbu maqolada portret janrining o'ziga xos jihatlari, o'zbekistonlik rassomlar tomonidan tarixiy shaxslarning yaratgan portretlari haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Portret janri, miniatyura san'ati, portret kartina, byust, kartina, san'atni sinfiylashtirish siyosati, uyg'onish davri.*

Annotation. *Historical events, peoples achievements, and their activities occupy an important place in works in this genre requires great responsibility, Knowledge, and broad thinking. Through a portrait, the artist reflects a person's spiritual world, profession, and position in society, as well as the characteristics of the era in which they lived. Through these features, it is also possible to obtain information about the socio-economic conditions of the period. This article discusses the portraits of historical figures created by Uzbek artists and highlights the specific characteristics of the portrait genre.*

Keywords: *Portrait genre, miniature, portrait painting, bust, painting, artistic, classification, Renaissance policy.*

Portret-tasviriy san'atda keng tarqalgan janrlardan bo'lib, real hayotda mavjud bo'lgan yakka, ikki yoki bir guruh kishilar, rassom tasavvurida paydo bo'lgan hayotiy qiyofalarning tasviridir. Portretning muhim sharti tasvirning tasvirlanuvchiga aynan o'xshashligidir. Portret tarzida tasvirlanish faqat bosh qismi, beligacha, butun bo'y basti bilan old va yon tomonidan ishlanishi mumkin. Bundan tashqari portret mazmuniga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: kalla portreti, ko'krak qiyofali portret (byust), yarim gavda portret, butun gavda qiyofasi portreti, portret kartina, guruhli portret, miniatyura portreti va hokazo. Portretda tasvirlanuvchi sof holda, zaminsiz, ya'ni atrof-muhitni aks ettirmasdan, tinch holatda yoki biror faoliyati bilan ma'lum muhitda ishlanishi mumkin. Portret kompozitsiyasini yaratishda rassomlarning o'ziga xos uslubi mavjud, u adabiy qo'lyozma, etnografik xujjatlardan unumli foydalanadi.

Ushbu janr qadim juda qadimiy hisoblanadi. Tarixga nazar tashlasak, qadimiy Misrda, Yunoniston, Rim san'atida rangtasvir portret ishlash keng tarqalganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Xususan, uyg'onish davrida rangtasvir, haykaltaroshlik va grafika turlarida portret yaratish yuksak taraqqiy etdi.

XVII asrda insonga muhabbat ruhi bilan sugʻorilgan, nozik his-tuygʻularni anglash va tasvirlashga qaratilgan toʻlaqonli va harakatga boy portretlarni yaratish rivojlana boshladi. Rassomlar ushbu janrda inson ruhida boʻladigan oʻzgarishlarni qarash, yuzdagi mimik oʻzgarishlarda ifodalashga harakat qilishdi.

XVIII asr portretida esa shaxsning ijtimoiy mavqei, jamiyatdagi oʻrni haqqoniy aks eta boshladi. O.N. Shomurodov. “Tasviriy sanʼat tarixi” nomli asarida yozilishicha Oʻrta Osiyo, Afgʻoniston, Eron, Hindiston va boshqa sharq mamlakatlarida miniatyura sanʼatida ham portretning nodir namunalari yaratilgan. [8-9].

Oʻzbek portret sanʼati ham juda boy tarixga ega. Bu sanʼat namunalari qadimgi va oʻrta asrlar sanʼatida uchraydi. Masalan, Yunon-Baqtriya, Xorazm, Kushon podsholarining haykal va tanga yuzalariga ishlangan boʻrtma tasvirlari aytish mumkin. Amir Temur va temuriylar, shayboniylar hamda boburiylar davrida Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahhib, Muhammad Murod Samarqandiy va boshqalarning asarlaridagi miniatyuralarda portret ishlash maʼlum darajada taraqqiy etgan. Kishilar qiyofasi, yuzini tasvirlovchi musavvir nomiga chehrakushoy (yuzni ochuvchi) yoki chehra soʻzi qoʻshilgan. Ayniqsa, boburiylardan Akbar va Jahongir davrida ayrim shaxslar tasviri bilan birga guruh (koʻplab aʼyonlar ishtirokidagi) portret yaratish taraqqiy etgan. Ushbu portretlardan keyinchalik yevropalik Rembrandt, J. Reynolds kabilar rassomlar maʼlum darajada oʻrgangan, ilhomlangan.

XX asrning 30-50-yillaridan boshlab zamonaviy rangtasvirdagi portret janri ancha rivojlandi. Shu davrda portretning hamma koʻrinishlari, yaʼni portret, avtoportret, guruh portret, portret-kartina, tarixiy portret kabi asarlar yaratildi. L. Nasriddinov, Sh. Hasanova, A. Abdullaevlar, L. Abdullaev, Rahim Ahmedov, Malik Nabiev kabi rassomlar samarali ijod qilishib, portretning nodir namunalarni yaratishdi. Jumladan, Lutfulla Abdullaevning «Mulla Toʻychi Toshmuxeimedov», «Yoʻldosh Oxunboboev» kabi portretlari realistik anʼanalarda mohirona tasvirlangan. Abdulhaq Abdullaev birinchi oʻzbek portretchi rassomlardan biri boʻlib, portret sohasida salmoqli ijod qildi. U oʻz zamondoshlari, ziyolilarni, olimlarni adabiyot va sanʼat namoyondalarini portret galereyasini yaratib, katta muvaffaqiyatlarga erishdi. [1, B.14]

Portret kompozitsiyasining tuzilishida insonning tashqi va ichki qiyofasi, uning ruhiyati, shuningdek koʻli, oʻtirish holati, liboslari, intererdagi predmetlar asosiy vosita sifatida muhim rol oʻynaydi. Har bir rassom portret yaratishda oʻz tajribasi, usuliga tayanadi. Bunga har xil kutilmagan holatda, rang va texnikada bajarilgan portretlar dalil boʻla oladi. Bahodir Jalolovni kinorejissyor “Komil Yormatov” portreti shu fikrimizni tasdiqlaydi.

Portretchi rassom avval tasvirlanuvchi bilan chuqurroq tanishib, bir muncha davrda uni kuzatib, suhbatlashib, uni asosiy karakteri, xususiyatlarini, ichki va tashqi dunyosini yaxshi oʻrganishi kerak. Rassom Rahim Axmedov portret janrida hayotga chuqurroq yondashdi. Inson ichki kechinmalarini, xis tuygʻularini, orzularini, insonning goʻzallik qalbini oʻz asarida ochib beradi. Uning “Ona oʻylari”,

“Surxondaryolik ayol”, “Dehqon portreti” yorqin misol bo‘la oladi. Malik Nabiev asosan portret janrida zamondoshlari bilan bir qatorda tarixiy allomalar obrazini xam yaratish ustida ko‘p mehnat qiladi. U 1952-yili Abu Rayxon Beruniy obrazini yaratdi. 1993-yili buyuk sarkarda Amir Temur portretini yaratdi.

XX asrning ikkinchi yarmida front safaridan qaytgan O‘rol Tansiqboev ijodiga mansub “Urush izidan” rangtasvir asarlari turkumi jangu-jadal voqealariga to‘la bo‘lgan, og‘ir yillar haqidagi xotira bo‘lib qoldi. Lutfulla Abdullaevning mehnat va urush qatnashchilariga bag‘ishlab ishlagan ko‘plab portretlari, Chingiz Axmarovning “Sovg‘a yig‘ish” polotnosi, Vladimir Ufimsevning jangnoma polotnolari va harbiy natyurmortlari, Zinaida Kovalevskaya, Pavel Benkov, Nadejda Kashina, O. Tetovasyan va shu kabi boshqa ko‘plab rassomlarning ham jang manzaralarini ifodalovchi asarlari ham shunday asarlar jumlasiga kiradi. “O‘zbekiston rassomlari Ulug‘ Vatan urushida” esdaliklari al‘bomida O‘zbekiston xalqining front ortidagi og‘ir va fidokorona mehnati, o‘zbek o‘g‘lonlarining jang maydonidagi jasoratlari birga tarixiy shaxslar ham aks ettirilgan.

Ko‘plab rassomlarning urushdan keyingi yillardagi ijodlarida og‘ir sinovlarda g‘alabaga erishgan inson obrazini, uni xarakteridagi tipik fazilatlarini ochishda umumlashgan ko‘rinishlar paydo bo‘ldi. Lutfulla Abdullaevning “Askarning qaytishi”, Vladimir Kaydalovning “Saxalin yo‘nalishida”, Pavel Benkovning “Yana Vatanda”, Vladimir Ufimsevning “Partizancha” va shu kabi boshqa ko‘plab asarlar xuddi shu ruxda yaratilgan.

XX asrning ikkinchi yari O‘zbekiston tasviriy san‘atiga Leningrad (hozirda Sankt-Peterburg) shahrida rassomchilik Akademiyasini tamomlagan Rahim Ahmedov, Mannon Saidov, Tetovas Oganegov, Ne‘mat Qo‘ziboev, Ro‘zi Choriev, Valeriy Zelikov, Moskva san‘at oliy o‘quv yurtlarini bitirgan Yuriy Elizarov, Vladimir Jmakin, Vladimir Sosedov, Eduar Kalantarov, Narimon Rahimboev va shu kabi boshqa ko‘plab mahalliy rassomlar kirib kelishdi. Toshkentda Nikolay Ostrovskiy nomidagi Teatr va rassomchilik instituti ochilganidan keyin esa ularning soni yanada keskin ortib bordi. Tasviriy san‘atda barcha tur va janrlarning mavzu doirasi birmuncha kengaydi, mazmunan teranlashdi. Biroq, rassomlarning aksariyati asosan naturalistik va realistik xarakterdagi badiiy asarlar ishlash chegarasidan chetga chiqaolmadi. Ba‘zi rassomlarining asarlari esa “sotsializm” g‘oyalariga zid asarlar deb qaraldi, ko‘rgazmalarga yaqinlashtirilmadi, mualliflar esa qattiq tanqid ostiga olindi. Rassomlar ijodida xalq o‘tmishi aslidan ko‘ra boshqacha tarzda, ya‘ni zamonga mos ravishda, partiya siyosati talab qilgan darajada yangicha talqin etildi. Inqilob va fuqarolar urushi mavzulari ko‘klarga ko‘tarib, olqishlandi. Bularga “Hamza”, Ro‘zi Chorievning “Amirlikning yemirilishi”, Vladimir Jmakinning “Paranji kuydirish”, “Hamza frontda”, G‘ani Abduraxmonovning “Yangi xo‘jayin”, Mannon Saidovning “Yigirmanchi yillar”, Nadejda Kashinaning “Bolalar yangi hayotga qadam bosyaptilar”, Baxtiyor Boboevning “Temir yo‘l bekatida” kabi juda ko‘plab asarlarni misol qilib keltirish mumkin.

Naturadan ishlangan etyudnamo xarakterga ega bo'lgan portretlar va naturalistik uslubdagi portretlar o'rnini endilikda inson ruxiyatiga chuqur kirib borishga intilish bilan bir vaqtning o'zida yorqin individual va tipik obrazlarni yaratish egalladi. Bunday asarlar sirasiga Abdulhaq Abdullaevning “Abror Xidoyatov Otello rovida”, “Yozuvchi Oybek”, “Akademik T. Qori Niyoziy”, Rahim Ahmedovning “Ona o'ylari”, “Keksa kolxozchi portreti”, “Aktyor Olim Xo'jaev portreti”, “Rassom Qutlug' Basharov”, Valeriy Fadeevning “Duradgor”, “Keksa kolxozchi Zulun buva”, Tetovas Oganosovning “Yozuvchi S. P. Borodin portreti”, “Haykaltarosh Makarov”, Yuriy Elizarovning “Yozuvchi Sadridin Ayniy portreti”, Chingiz Axmarovning “Temurov portreti” kabilarni kiritish mumkin. Portretchi rassomlar ijodida buyuk bobolarimiz siymosiga murojaat qilish, ularning obrazlarini yaratish ham ma'lum ahamiyat kasb eta boshladi. Shu o'rinda Vladimir Kaydalovning “Alisher Navoiy”, Malik Nabiev va Ro'zi Chorievlarining “Abu Rayhon Beruniy” portretlari hamda birinchi o'zbek rassom-ayoli Shamsiroy Xasanovanning “Qashqar shoirasi Mutriba portreti” va boshqa shu kabi o'zbek xalqining buyuk allomalari, shoirlari obrazlarining yaratilganligini bunga misol qilib ko'rsatish mumkin. Biroq, bu asarlarning barchasidagi obrazlarda norozilik, tushkunlik kayfiyati bordek tuyuladi. Chunki, san'atni sinfiylashtirish siyosati rassomlar erkini chegaralab, rangtasvirni ham bir qolipdagi, mutlaq majburiy san'atga aylantirib qo'ygan edi. Milliylikni o'z ijodida aks ettirgan rassom esa “millatchi” sanalغان va qattiq tazyiq ostiga olingan. O'sha davrlarda tasviriy san'atning siyosiylashtirilgan qobig'ida ishlash, ijod qilish hammadan ko'ra rassomlar uchun juda ham qiyin kechgan bo'lsa ham, juda ko'plab portretchi rassomlar o'z asarlarida qadimiy udum va an'analarni o'zida mujassam etgan. Badiiy qiymati yuqori bo'lgan kompozitsiyalar ishladilar. Ulug' mutaffakirlar, olimlar, qatag'on qurbonlariga bag'ishlangan asarlar yaratish boshlandi. Bu o'z-o'zidan bo'lmadi, buni zamirida xalqimizning mustaqillik haqidagi azaliy orzusi yotar edi. [2, B.5]

Mustaqillikning qo'lga kiritilishi va yangi mafkuraning o'z mavqeiga erishishi natijasi o'laroq, milliy tarix qayta jonlandi. Davlatimiz ravnaqi va mustaqilligini qo'lga kiritishga ulkan xissa qo'shgan O'zbekistonning ko'zga ko'ringan madaniyat va tarix namoyondalari siyosiy unutishlikdanqayta tug'ilishi bilan san'atda ularning portretlari galereyasi vujudga kelishiga turtki bo'ldi. Buyuk sohibqiron Amir Temur obraziga respublikaning barcha rassomlari murojaat qildilar, desak mubolag'a bo'lmasa kerak. Bular orasida taniqli rassomlar, akademiklar Malik Nabiev va Ne'mat Qo'ziboevlarning ijodini alohida ta'kidlash lozim. Chunki, bu rassomlar o'ziga ishongan, xalqini g'amini yeydigan, odil, jahongir hukmdor siymosini yarata oldilar. Ustoz Malik Nabiev tomonidan 1999 yilda yaratilgan Amir Temur obrazi o'zining sehrli jozibasi va kuchli ifoda vositasi, ta'siri bilan zamonaviy rassomning tarixiy portretlari orasida o'ziga xos mumtoz asarga aylandi va etalon sifatida qabul qilindi. Keyinchalik Toshkent shahri va viloyatlarga qo'yilgan Sohibqiron Amir Temur haykallariga ham aynan ushbu portret asos bo'lib xizmat qildi. Temuriylar sulolasining boshqa vakillari ham portretchi rassomlar tomonidan katta qiziqish va

ishtiyoq bilan tasvirlandi. Malik Nabiev mo‘yqalamiga mansub bo‘lgan Zahiriddin Muhammad Bobur portreti romantik xarakterga ega bo‘lib, unda Bobur qo‘liga qalam olib ijod jarayonida, ko‘zlari esa olis masofalarga qadalgan holatda aks ettirilgan. Bobur siymosi Aziza Mamatova polotnosida ham ajoyib shoir sifatida o‘ziga xos tarzda talqin etilgan. [3, B.18] Taniqli portretchi rassom S.Rahmetov temuriylar davri tarixiy shaxslar obrazlarini mahorat bilan yaratdi.

O‘zbekiston Milliy Banki va temuriylar tarixi davlat muzeyi 1999-yilda yetakchi portretchi rassomlar ishtirokida Temuriy shahzodalar portretlari tanlovini e‘lon qiladi. Andijonlik rassom Ulug‘bek Boltaboev tomonidan ham Bobur va temuriy shaxzodalarning portretlari ishlandi. Ayniqsa, rassomning Bobur siymosiga juda ko‘p marotaba murojaat qilinishi bilan alohida ajralib turadi. Rassomning “Bobur ovda”, “Bobur Samarqandda”, “Bobur Xindistonda” kabi ko‘plab asrlari misol bo‘la oladi. Temuriy malikalar siymosiga bag‘ishlab ishlangan turkum portretlar Orif Muinov mo‘yqalamiga mansub asarlar sirasiga kiradi. Bu portretlarda, xususan 1997-yilda chizilgan “Bibixonim” asarida rassom sharq ayollariga xos shoirona va jozibali jihatlarni aks ettirgan.

Bundan tashqari bu davrga kelib san‘at va madaniyat arboblarning obrazlarini yaratish ham rassomlarda katta qiziqish uyg‘otganligini ham quvonch bilan ta‘kidlash lozim. Temuriylar davri buyuk minatyurachi rassomi Kamoliddin Behzod ishlagan va hozirgacha yaxshi saqlanib qolgan portreti Akmal Ikromjonovning “Kamoliddin Behzod” (1990-yil) rangtasvir kompozitsiyasiga hamda Abdulhaq Abdullaevning Alisher Navoiyiga (1997-yil) bag‘ishlangan polotnolariga asos bo‘lib xizmat qildi. Chingiz Axmarov esa 1992-yilda shoira Nodiraning go‘zal va latif qiyofasini yaratdi.

Tarixiy shaxslar obrazini yaratish jarayonida rassom oldida juda ham mushkul vazifa turadi. Chunki, barcha tarixiy shaxslar haqida, ularning tashqi ko‘rinishi, qiyofasi to‘g‘risida hamma vaqt ham etarli darajada ilmiy manbaalarni topish juda qiyin hisoblanadi. Portretni naturadan ishlash boshqa, xayolan, tasavvur asosida ishlash esa butunlay boshqa hisoblanadi. Qolaversa, ushbu portret orqali muayyan bir tarixiy davrga ham, odamlarning turmush tarziga, u davr kishisining tashqi qiyofasi, kiyinishiga ham baho beriladi. Natijada esa o‘zida zamonasi ruxini umumlashtirgan ramziy portretlar ham vujudga kelgan. T.Kuryazov va E.Masharipovlarning “Jaloliddin Manguberdi”ga (1997) bag‘ishlangan asarlari, M. Yo‘ldoshevning “Alpomish” (1998-2000) dostoni qahramonlariga bag‘ishlangan turkum ishlari, E. Masharipovning “Alpomish” (1998), Q. Basharovning “Spitamen” polotnolari shular jumlasidan hisoblanadi.

Tarixiy merosimizni yoritishga 2000-yilda bo‘lib o‘tgan “Shaxidlar xotirasi” ko‘rgazmasida “Jadidlar” portreti turkumlari bilan ishtirok etgan A.Ikromjonov, T.Qo‘ziev, M.Nuriddinov, S.Raxmatov kabi rassomlar ham katta hissa qo‘shganlar. Ushbu portretlarni yaratishda tarixiy-ilmiy manbaalar va liboslar ham alohida ahamiyat kasb etadi.

1990 yillarda portret janrida sermaxsul ijod qilgan rassomlar sirasiga Bahodir Jalolovni qo‘yish mumkin. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, realistik asarlar yaratishda u mislsiz darajada yutuqlarga erishadi va bu borada unga hech bir boshqa rassom tenglasha olmaydi. Rassomning 1992-yilda ishlagan “Saudiya Arabistoni qiroli Araviy Faxd ibn Aziz”, 1998-yilda yaratgan “Akademik Sarvar Azimov portreti” va shu kabi boshqa ko‘plab asarlari musavvirning o‘zbek rangtasvirchi rassomlar orasida dunyo talablari darajasida va undan ham yaxshiroq asar yaratuvchi rassomlari borligidan dalolat berib turadi. S. Raxmetov ijodida portret asosiy o‘rinini egallaydigan rassomlar sirasiga kiradi. Rassomning o‘tgan asr oxirlarida yaratgan eng yaxshi portretlari “Yunus Rajabiy portreti” (1993-y), “Germaniyaning O‘zbekistondagi elchisi G. Kun portreti” (1999-y) hisoblanadi.

O‘zbekistonlik rassomlar tarixiy shaxslar portretlarini yaratish bo‘yicha doimo izlanishlar olib bormoqdalar. Bugungi kunda yurtimizdagi muzeylarda tarixiy shaxslarning portretlari saqlab, namoyish etib kelinmoqda. Jumladan, Farg‘ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyida ham Ahmad Farg‘oniy, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Bobur, Amir Umarxon, Xudoyorxon va boshqa ko‘plab tarixiy shaxslarning portretlari saqlab kelinmoqda. Ushbu asarlar yordamida muzeyga tashrif buyurganlarga tariximiz, ajdodlarimiz haqida keng ma’lumotlar berilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi”. 3-tom, “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” nashriyoti. Toshkent, 2002 yil.
2. “Tasviriy san’at tarixi”. O.N. Shomurodov. O‘quv qo‘llanma “Durdona” nashriyoti, Buxoro – 2021 yil.
3. Ijtimoiy tarmoq ma’lumotlari.